

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE EL YAPIMI AYAKKABILAR

Handmade Shoes from Past to Present

Les chaussures faites mains d'hier à aujourd'hui

Doç. Dr. Nuran KAYABAŞI*
Öğr. Gör. Melda ÖZDEMİR**

ÖZET

Bir uygarlık ölçüsü olan ayakkabı yapımının, Anadolu'da dörtbin yıllık tarihi olduğu bilinmektedir. İnsanlar ayaklarını önceleri dış etkilerden korumak için post ve derilere sarmışlar, medeniyet ilerledikçe ayakkabı yapımını geliştirmişler ve zamanla bir sanat dalı haline dönüştürmüşlerdir.

Bu çalışmada Türk kültüründe önemli bir yeri olan ayakkabıların tarihsel gelişimi ve çizme, çarık, edik, çedik, başmak, kelik, yemeni, mest, potin, lapçin, kaloş, çapula, terlik, kundura, postal, kamerçin ve takunya gibi ayakkabı çeşitleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Deri, Ayakkabı, El sanatı

ABSTRACT

Shoemaking, a benchmark of civilisation, has a known history of around four thousand years in Anatolia. Humans first wrapped their feet in leather or skin to protect them from external afflictions, then, as civilisation progressed, developed the techniques of shoemaking and turned it into a handicraft. In this study, the historical development of shoes, which play an important role in Turkish culture, and different shoe kinds such as *çizme*, *çarık*, *edik*, *çedik*, *başmak*, *kelik*, *yemeni*, *mest*, *potin*, *lapçin*, *kaloş*, *çapula*, *terlik*, *kundura*, *postal*, *kamerçin*, and *takunya*, are analyzed.

Key Words

Leather, Shoes, Handicraft

Giriş

Yaradılıştan itibaren insanlar, beslenme, korunma ve savunma gibi üç temel gereksinimlerini karşılamak amacıyla avladıkları hayvanlardan yararlanmışlar ve hayvan derilerini değerlendirerek günlük eşyalarının yapımında kullanmışlardır. Bu eşyalar arasında en önemli guruplardan biri de ayakkabılardır.

Ayakkabı, ilk çağlarda insanların ayaklarını, doğa ve iklim koşullarından korumak için ağaç kabukları, yapraklar ve hayvan derileri gibi malzemeleri kullanması sonucu doğmuştur.

Ayakkabı yapımının ilk olarak nerede ve nasıl başladığı konusunda kesin bir bilgi olmamasına rağmen, yazılı kay-

nakların çoğu ayakkabının önce Mısır sonra Mezopotamya ve Anadolu'da rastlandığını bildirmektedir.

Yüzbinlerce yıllık geçmişi olan deri kültürü ve onunla paralel olan ayakkabıların en eski örnekleri, mağara duvarlarındaki resimlerde, kabartmalarda ve heykellerde görülmektedir.

Tabletlerden ve yazılı belgelerden edinilen bilgilerden; "sandalet" denilen, köseleden öksesiz bir taban ile buna halkalarla bağlanmış parmak arası ve ayak bileği kayışlarından ibaret basit ayakkabıyı Sümerlerin yaptığı bildirilmektedir. İlk zamanlarda sandalet, sadece kral ve rahipler gibi belirgin bir ayrıcalığı olan insanlar kullanmıştır. Ancak savaş koşulları ve yayılma siyasetlerinin zorla-

* Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu El Sanatları Bölümü

** Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dekoratif Sanatlar Eğt. A.B.D.

ması sonucu, askerlerin, postacıların, tacirlerin ve giderek halkında kullandığı ayakkabılar arasına girmiş ve Mısır, Mezopotamya 'dan sonra Asur, Hitit gibi diğer Anadolu medeniyetlerine de yayılmıştır (Sakaoğlu 2002: 24).

Yine M.Ö. 14.yüzyıl'da Alacahöyük'te bulunan Asur ve Hitit kabartmalarındaki figürlerde, taban köselesi önde, yukarı doğru kıvrık bir burun oluşturan tarzda yapılmış çarıklar görülmektedir (Yıldız 1993: 4).

Yunan ve Roma Uygarlıklarına gelindiğinde ise, ayakkabıyı gelişmiş ve çeşitlenmiş biçimleri ile görmekteyiz. Roma devrinde gerçekleştirilen büyük istilalar, büyük ordulara ihtiyaç göstermiş ve böylece de ayakkabı dünyasında da ilk büyük değişim Romalı askerlerin giydiği ayakkabılarda kendini göstermiştir. Ayakkabı modası Roma'da başlamış ve günümüze kadar her yüzyılda gelişerek birçok ülkeye yayılmıştır (Yelmen 1997:2).

Türk ayakkabıcılığı ile ilgili en eski tarihsel belge İbni Batuta Seyahatnamesinde anlatılmaktadır. 14.yüzyıla ait belgelerde babuçcu, başmakçı, dikici, hafaf, kavaf gibi ayakkabıcılık terimleri geçmektedir (Akalin v.d. 1993: 3).

Araştırmalara göre, Türk dilinde ayakkabı anlamını karşılayan en eski sözcük ediktir. " *Divanü Lugat-it Türk'te* edik sözcüğü *etik* ya da *etük* diye geçmektedir. (Akalin v.d. 1993: 14).

Türk kültür tarihinde ayakkabı biçimleri Orta Asya'dan başlayarak çeşitlenip, değişik adlarla anılmıştır. Bu çeşitliliğin oluşmasında doğa koşulları, sosyo-kültürel oluşumlar, kültürler arası etkileşim gibi faktörler etkili olmuştur.

Orta Asya'da başta çizme olmak üzere çarık, başmak gibi ayakkabı türleri giyilmiştir. Bu ayakkabılar, Selçuklular ile Anadolu'ya taşınmıştır. Osmanlı döneminde, halkın, belirli bir meslek grubunun ve saraylıların giydiği ayakkabılar çok çeşitlilik göstermektedir (Gargı 2000: 40).

Osmanlı döneminde kumaş, çini, tezhip, minyatür, ahşap v.b. gibi el sanatlarında kullanılan motifler, ayakkabı üzerine geliştirilen tekniklerle uygulanmıştır (Tezcan 1997:100).

Osmanlı'da ayakkabı süslemelerinde çok çeşitli işleme teknikleri uygulanmıştır. Bunlar, *zerdüz işi* (altın ve gümüşten çekilmiş çok ince telle desenin zemine işlenmesi), *dival işi* (deri üzerine karton desen kalıplarına sarı ya da beyaz tel sarma şeklinde yapılan işleme), inci, boncuk ve payetlerle işleme, baskı, aplike gibi yöntemlerdir (Atasoy 1971: 16-17).

Bugün bu teknik ve motiflerle yapılmış çok sayıda ayakkabı örneğini Topkapı Sarayı Pabuç Koleksiyonunda görmek mümkündür.

Türk kültüründe renginde ayakkabı türlerinde statü belirleyici bir rolü olmuştur. Orta Asya'da kırmızı çizmeyi yalnız hükümdarlar giyebilmiştir. Farklı sosyal etniklere göre, ayakkabılarda; sarı, mavi ve siyah renkler kullanılmıştır.

Osmanlı'da ayakkabılar biçimlerine göre başmak, çizme, edik gibi isimler alırken boylarına göre de büyükten küçüğe battal, ulu ayak, ulu orta, orta ayak, kiçi ayak ve zenane şeklinde sıralanıyordu. Renkler ise kırmızı, gülnari, erguvani, bulgari ve limoni gibi isimler almıştır.

Orta Asya'dan başlayarak Osmanlı'da ve Anadolu'da asker, saraylı ve halk tarafından giyilmiş ayakkabı biçimleri değişiklik göstermektedir. Bu ayakkabı çeşitleri şunlardır.

Ayakkabı Çeşitleri

Çizme; Türk kültür tarihinde, Orta Asya'dan başlayarak yaygın bir kullanımı olan ayakkabı biçimidir. Koncu (bileği sarıp dize kadar uzanan kısım) dize kadar veya dizden yukarıya çıkan deri ayakkabı (Önder 1993: 58).

Çizme tarihte özellikle Orta Asya'da Türk kültürünün karakteristik bir özelliği olmuş ve iklim koşulları ve bozkır

yaşantısındaki işlevselliği yüzünden yaygın olarak kullanılmıştır.

Arkeolojik buluntular, Türklerde erken tarihlerde çizme kullanımını belgelemektedir. Bunlardan biri M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen ve II. Pazırık kurganından çıkarılan deri üzerine altın ve gümüş sırma ile işlenmiş kadın çizmesidir (Diyarbakirli 1993: 23).

Deri çizme için söylenen en eski Türk sözü ise “*oguk, uguk*” sözleridir. Tobol ve Kırgız Türkleri ise uyuk adı verilmiştir. Bugün Anadolu'nun birçok yerlerinde çizme için *edik, edük* deyişleri kullanılır. Fakat eski Anadolu metinle-

rinden anlaşıldığına göre edik sözü daha çok “koncu kısa çizmeler” için kullanılmıştır. Ayrıca farsça'da bilinen ve çizme anlamına gelen *muze* kullanılmıştır. (Ögel 1991:114).

Orta Asya'da çizme formları çok çeşitlidir. Kısa ya da uzun konçlu çizmeler yapılmış, çizmelerin konçları bazen düz, bazen de yuvarlak dizlik biçiminde yapılmıştır (Koçu: 1967: 77).

Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çizme, başta asker olmak üzere geniş bir kesim tarafından giyilmiştir. Bu kullanım dönemlere ait minyatürlerden de izlenebilmektedir.

Türklerde çizmelerdeki renk ve süslemeler statü belirlemede rol oynamıştır. Kırmızı çizme Orta Asya'da hükümdarlık simgesi iken Anadolu'da ise sarı çizme giymek en yüksek mertebeye ulaşmak anlamındadır. Ordu içinde de renk görev bölümünde etkili olmuştur. Osmanlı yeniçeri ocağında yayalar sarı çizme, küçük subaylar siyah çizme giymişlerdir (Akalin v.d. 1993: 4).

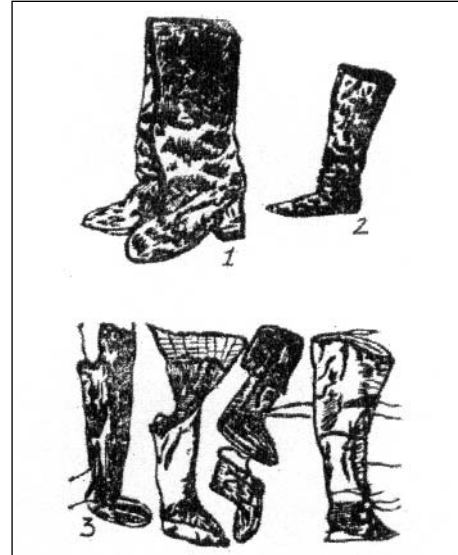
Osmanlı'da asker, halk ve saray

Fotoğraf 1: Fatih albümünde Orta Asya çizmeleri (Ögel 1991: 104).

Fotoğraf 2: Sibirya'da giyilen deri ve keçe çizmeler (Ögel 1991: 125).

Fotoğraf 3: Kuzey Altaylar ve Sibirya'da çizme çeşitleri (Ögel 1991: 129).

çevresinden, her yaştan herkes çizme giymiştir. Saraya ait olan çizmeler zengin süslemeleriyle diğerlerinden ayrılır.

Bugün örnekleri Topkapı sarayı müzesi pabuç koleksiyonunda görülen çizme ve ayakkabılar görkemli bezemeleri ve titiz işçilikleri ile göze çarpmaktadır.

Bu örneklerden en değerli olanları kırmızı sahtiyanadan yapılan çizmeler ol-

Fotoğraf 4: Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan ve kırmızı sahtiyan üzerine sarı telle dival işlemeli çocuk botu 19.yy.

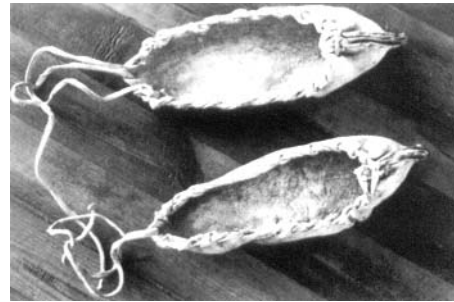
Fotoğraf 5: Sultan II. Selime ait çizme (Atasoy 1971: 16)

duğu belirtilmektedir. Buna örnek olarak üzeri dival işi (deri üzerine tercihen karton desen kalıplarına sarı ya da beyaz telle sarma şeklinde yapılan işleme) tekniği ile yapılmış, 19. yüzyıla ait çocuk botu, (Tezcan 1997:100) ve applike tekniği ile yapılan Sultan II.Selim'e ait çizmede; sarı-bej üzerine kırmızı deriden kıvrımlı lotus ve rumi ile süslenmiş çizme (Atasoy 1971). Örneği Osmanlı döneminde ayakkabıcılığın sanatsal boyuta ulaştığını gösteren belgelerdendir.

Çarık; kenarları kıvrılıp iki ucu dikilerek ham deriden yapılan ve genellikle köyde giyilen bir ayakkabı çeşididir (Özen 1983: 181). Çarık kelimesinin asıl adı farsça'dan gelmektedir. "çaruk" daha sonra bizim dilimize "çarık" olarak yerleşmiştir. Çarığa Türk ayakkabısı *izlik* de denirdi. Çarık herkeze bilinen biçimiyle daha çok Önasya'da oturan topluluklar tarafından kullanılan bir ayakkabı çeşidi olmuştur. Yapımında genellikle manda ve sığır derisi, daha azda olsa keçi derisi kullanılmıştır. Deve derisinden yapılan çarığa *Buçgak* denmiştir.

Çarık coğrafi bakımdan Tanrıdağı (Tiyenşan), Ural-idil Bölgesi, Anadolu ve Kızıldeniz ile çevrili geniş alanlarda yaşayan çeşitli toplulukların ortak giyim eşyalarından birisidir. Türk kültür tarihiyle ilgili araştırmalarda çarığa rastlanmaktadır.

Hitit kabartmalarında çok görülen çarık, bu bölgede yaşayan eski ve yeni

Fotoğraf 6: Köylünün rahat ve kullanışlı ayakkabısı "çarık" (Sakaoğlu 2002: 98).

uluslar tarafından benimsenmiştir. Tarihin çok eski çağlarından beri Türkler, İranlılar, Kafkasya'da oturan diğer uluslar tarafından bilinmektedir.

Çarık kelimesi Türkçe'de Uygurlardan beri kullanılmaktadır. Bugün belli başlı Türk lehçelerinde de kullanılan bu kelime Türkçe'den Macarca'ya (Saru), Farsça'ya Çaroğ olarak geçmiştir. Kuzey Kafkasya Türkleri çarık kelimesini çabır haline dönüştürmüştür. Balkan yarımadasına Türklerin aracılığı ile giren çarık; Yunan, Arnavut ve İslav dillerinde az çok bozularak Türkçe'deki adı ile yerleşmiştir.

Çarığın biçimine göre yaygınca kullanılmış iki biçimi vardır. Bunlar, daha çok köylülerin giydiği kara çarık, ile dede burnu denilen türdür. *Kara çarık*; En

Fotoğraf 7: Karadağ çarığı (Çakıroğlu 1989: 4)

Fotoğraf 8: Kırmızı sahtiyandan yapılmış yeniçeri çarığı, Beykoz Fabrika Koleksiyonundan (Küçükerman 1988: 177).

önemli özelliklerinden biri rahat, dayanıklı, uzun süre giyilebilen biçimde yapılmasıdır. Çarık, ayağa göre kesilip, kenarlarının kıvrılarak, iple ayak bileğine bağlanabilen biçimdedir. *Dede burnu*; Hitit ayakkabılarında olduğu gibi burnu yukarı doğru kıvrıktır. Yanlarında eşit aralıklarla açılmış küçük delikler bulunur. Bu deliklerden deri şerit geçirilerek bileğe bağlanabilir türdür (Alkaşı 1999:26).

Edik; Türk dilinde ayakkabı anlamındaki en eski sözcüktür. Orhun yazıtları, Kutadgu Bilig, Dede Korkut kitabı v.b. gibi yazılı tarihsel kaynaklarda da geçen bu sözcük edik, edük, hedik, hadik, halık, helik, hırık, hidik, kedik biçimlerinde kullanılmıştır (Anonim 1957: 28). Çizmeye benzer konçlu ayakkabı olarak tanımlanan edik sarı ve gül şeftali renginde yapılırdı. Sarı renkte olanları daha ziyade kadınlar giyerdi. Ediklerin önünde ve içinde gümüş ve sırma tellerde katılan bir püskül bulunur. Bunlar kısa konçlu ve püskülsüzdür. Ökçelerinde üç ayaklı demir nalçaları bulunur. Edigi genel olarak çocuklarda giyerdi (Güzelbey 1963: 189). Edik sözcüğünün anlamı Anadolu'da bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Uşak'ta ayakkabı, Afyon ve Konya'da çocuk ayakkabısı, Muğla'da terlik Isparta'da yemeni, Denizli'de köylü çizmesi, Türkmenlerde çizme, Osmanlılarda ise sefer çizmesi olarak geçmek-

Fotoğraf 9: Edik (Kahramanmaraşlı çarık ustası Mehmet Kopar tarafından yapılmıştır)

tedir (Akalin v.d. 1993: 13).Orta Asya'da giyilen edik, Türklerle birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Evdeyken iç edik giyilip, sokağa çıkıldığında üzerine edik geçirilirdi (Anonim1974: 3519).

Çedik; sarı meşinden yapılan kısa ve bol konçlu pabuçtur. Daha çok mest yerine giyilir. Burnu sivri ve hafif havaya kalkıktır. Edik ve iç edik, mest gibi ayakkabılarla giyilmiştir. Evde iç edikle gezilip dışarı çıkılacağı zaman, üzerine edik giyilmiştir.

Fotoğraf 10: Çedik (Kırtunç 1989: 69).

Başmak; Orta Asya'dan başlayarak giyilmiş bir ayakkabı türüdür. Daha çok kadınların giydiği, yumuşak deriden yapılmış üzeri desenlerle süslü veya sırma işlemeli pabuçtur. İslam sanatında ilk örnekleri sandal biçiminde iken giderek çeşitleri çoğalmıştır. Orta çağlarda Türk ve İslam devletleri sultanlarının giydikleri ayakkabılara da başmak denilmiştir. İstanbul'da ayrıca bir başmakçı esnafının bulunduğunu Evliya Çelebi-

Fotoğraf 11: Başmak (Atasoy 1992:178)

nin Seyahatnamesinde yazmaktadır (Önder 1993: 30).

Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lugat it Türk'te Oğuzlar başmak diğer Türkler ise basak adını vermiştir.

Kelik; çocuklar için yapılan geleneksel el işi ayakkabılardır. Eskiden dört yaşına kadar olan çocukların giydiği bu tür, çocuk sandallarına benzemekteydi. Günümüzde yapılan türleri yemeniyi andırmaktadır.

Fotoğraf 12: Kültür Bakanlığı hediyelik eşya mağazasından bir kelik örneği

Yemeni; kısa kenarlı kırmızı ve sarı sahtiyandan yapılan halk pabucudur. Yüzyıllarca asker ve halk tarafından giyilmiştir (Özen 1982: 19). Burnu hafif sivri ve üzeri açık bir biçimi vardır. Tabanı ince hafif bir ayakkabıdır.

Yemenin Anadolu'ya Halep'ten geldiği belirtilmektedir. Yemeni ayrıca İstanbul ve Anadolu'da yazmaya verilen isimdir. Yemeniyi diğer ayakkabılardan ayıran özellik tamamen dikişli ve dönme olmasıdır. Yani ayakkabılar tersinden dikilerek dışa çevrilir.

Yemeni doğal deri ve pamuk ipliği kullanılarak üretilen topuksuz ve ortopedik bir ayakkabı türüdür. Yemeninin tabanı manda ya da sığır derisinden, astarı koyun derisinden, çevirmesi oğlak derisinden yapılmaktadır.

Yemeni esas olarak gön ve yüz ol-

Fotoğraf 13: Beşiktaş Deniz Müzesinde bulunan bir çift yemeni

mak üzere iki kısımdan oluşmaktadır ve şekil bakımından beş çeşidi vardır. Bunlar halebi, merkup, burnu sivri, kulağı uzun, eğri simli gibi çeşitlerdir.

Halebi modelinin Halep'ten gelmesi nedeniyle bu adı almıştır. Mor ve gül şeftali renginde olur. Yüz kısmı ayağın iki yanına doğru girintilidir. Burnu yukarı doğru kıvrık olan bu model genellikle köylüler tarafından kullanılır. Merkup'da yemeninin yüzü kısadır. Arka ve yanları aynı hizadadır. Daha çok sosyal statüsü yüksek olan kişilerce giyilir. Burnu sivri modeli ise halebi'ye benzer biçimde burnu yukarı doğru kıvrıktır. Kulağı uzun denilen yemeni çeşidi de halebi ile merkup arasında bir modeldir. Yüzü çok kapalı değildir ve burnu ise çok yukarı kalkık değildir. Eğri simli, köylü kadınlarının kullandığı bu yemeninin

Fotoğraf 14: Kahramanmaraş ilinde yapılan bir çift yemeni

yüzü kısadır. Burnu sivri ve yukarı doğru kalkıktır. Üzeri gümüş tellerle işlemelidir.

Ülkemizde yemeni yapımı azda olsa Gaziantep, Kahramanmaraş gibi illerde bir ata sanatı olarak sürdürülmekte ve Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerin Kültür Bakanlığına bağlı turistik ve hediyelik eşya mağazalarında pazarlanmaktadır. Eskiden yapılmış yemeni ve çarık örnekleri ise bugün Türkiye'de bulunan bazı etnografya müzeleri ile İstanbul ili Topkapı Sarayı Müzesi, Beşiktaş Deniz Müzesi ve özel koleksiyonlarda sergilenmektedir.

Mest; sayası ve tabanı yumuşak keçi derisinden yapılan, astarsız, kısa konçlu ve ayakkabı içine giyilen bir ayakkabı çeşitidir. Ayağa çorap gibi giyilen mest, hem kadınlar hem de erkekler tarafından giyilmiştir. Mest ile sokağa çıkılmaz üzerine başka ayakkabı giyilerek kullanılırdı (Akalin v.d. 1993: 115).

Mest adı "Mesh" den gelmiştir. Abdest alırken çıkarmayı gerektirmediği ve üzerine meshedildiği için halk arasında (ıslak elle sıvazlama) bu ad verilmiştir (Anonim 1974: 8054).

Fotoğraf 15: Topkapı Sarayı Müzesinden giysiye dikilen mest (Atasoy 1992:250).

Potin (Fotin); koncu ayak bileğine kadar uzanan, bağcıklı, düğmeli, yandan lastikli çeşitleri bulunan ayakkabılardır. Osmanlı döneminde 19. yüzyıldan sonra yaygınlaşmıştır. Küt ve sivri burunlu olarak değişen modelleri vardır. Düğmeli potini daha çok varlıklı kesim giymiştir.

Lapçın; yüzyıllar boyu Müslüman Türk toplumunda kullanılan bir iç ayakkabı çeşitidir. Tabanı ve sayası yumuşak cilalı deriden yapılmış, konçlu, düğmesiz ve bağısız bir mest çeşididir. Koncun ağzı biraz genişçe ve kulaklı olduğu için lapçın adını almıştır. Çorap üzerine giyilen bu iç ayakkabının üzerine sokağa çıkarken mutlaka pabuç ya da kundura geçirilirdi. Yüzü genellikle siyah sahtiyan ve tabanı ince gönden yapılmış olup taban astarı bulunmamaktadır (Çoruhlu 1995: 30).

Karçın; siyah renkli yüzü kısa ve arkası ile yanları aynı hizada olan bir ayakkabı biçimidir. Ancak lapçın'de olduğu gibi bundan da taban astarı yoktur. Karçın bir çoraba üst kenarlarından dikilerek kullanılır (Güzelbey 1963: 91).

Fotoğraf 16: Kalçın (Kırtunç 1989: 68).

Kaloş (Galoş); Fransızca "galoché" kelimesinden Türkçe'ye geçmiş bir sözcüktür. Ayakkabıları çamurdan korumak için giyilen yarım kunduradır. Tabanı tahtadan yapılan deri ayakkabılardır.

Fotoğraf 17: Yıldız Sarayında bulunan Sultan II. Abdülmecit'e ait kaloşlu çizme

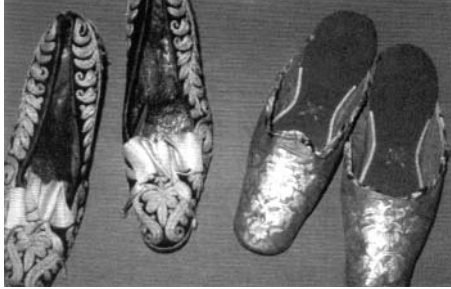
II. Mahmut zamanında setire pantolonla birlikte potin giyilmeye başlanması ile ortaya çıkmış bir ayakkabı çeşididir. Potin üzerine giyilerek sokakta kullanılan bir ayakkabıdır. Eve girerken potinden kolay ayrılabilmesi için arkasına küçük bir mahmuz konurdu. Yaz-kış kullanılan kaloş, potin ile birlikte aynı ustanın elinden çıkıp, birlikte satılırdı. Kaloş'un içi, potinin tabanına tamamen uygun olduğu halde, potinin arka tarafının adım atarken çıkmaması için kaloş içine, ökçe hizasına küçük bir yay yerleştirilmiştir (Koçu 1967: 141).

Çakmak pabuç; burnu sivri ve yukarı doğru kıvrık, eskiden İstanbul'da avam tabakasının giydiği, ökçeleri demir nalçalı, tabanları demir kabaraş ayakkabı tipidir (Koçu 1967: 141). Kadınlar tarafından da giyilmiştir. Genellikle mest ile giyilirdi.

Çapula; eskiden giyilmiş kaba deriden, sivri uçlu, özellikle Karadeniz halkının kullandığı ayakkabı tipidir. Arkası bir dil oluşturacak biçimde yüksektir. Burnu hafif yukarı doğru kalkıktır, üst kısmı kapalı, çok az ökçeli ve altı demir kabaraşdır (Akalin v.d. 1993:

Katır; katır kundura ya da katır yemeni olarak da adlandırılan bir ayakkabı türüdür. Tahta topuklu, topuğu nalçalı ve tabanı demir çivilidir. Sert deriden yapılmıştır, dayanıklıdır. Tabanındaki kabaralar ve topuğundaki nalça yüzünden yürürken ses çıkarırdı.

Terlik; genellikle ev içinde giyilen hafif ve türlü biçimlerde ayakkabılardır. Tabanı köseleden üstü deri ya da diğer malzemelerden yapılabilen genellikle ev içinde giyilen ayakkabı çeşididir. Yanları ve arkası açık ve kapalı biçimde kullanılmıştır. Kadın ve erkek terlikleri ayrılır. Buna karşın mercan terliği hem erkek hem de kadınlar tarafından kullanılmıştır. Kadın terliklerinde küçük yüzlü ve arkalı olarak yapılanları vardır. Bunlar sim-sırma işlemeli ve değerli taşlarla süslenmiş biçimde hayranlık uyandıracak şekilde süslüdür. Yeniçerilerinde

Fotoğraf 18: Terlikler (Kırtunç 1989:68).

Fotoğraf 19: Beykoz fabrika koleksiyonundan, 1848 yılı, el yapımı sırma işlemeli terlik (Küçükerman 1988:178)

kendilerine özgü terlikleri olmuştur (Koçu 1967:148).

Mercan terliği, adımı, İstanbul'da Mercan semtinden almış, topuksuz, yanları ve arkası açık, kadın ve erkekler tarafından giyilmiş bir ayakkabı tipidir. Bu terlikler ilk kez 15-16.yüzyıl arasında Mercan'da bulunan pabuç atölyelerinde üretilmiştir. Halk tarafından yüz yıllarca giyilen bu terlik, evde kullanıldığı gibi çarşı hamamlarında da bulunulmuştur (Koçu 1967: 173).

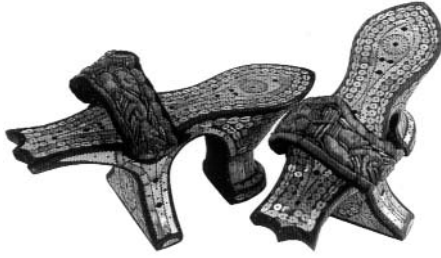
Postal; daha çok askerlerin giydiği konçlu ve kalın tabanlı ayakkabıdır. Önde ve ayak önü de ayağı içten ve bilek önünden kavrayıp örten bir parça bulunmaktadır. Burnu sivri ve yukarı doğru kalkıktır (Güzelbey 1963: 90).

Fotoğraf 20: Osmanlı postalı (Çakıroğlu 1989:5)

Takunya; tabanı ağaç, mantar ya da plastik tasmalı ve dolgun tabanlı evde ve sokakta giyilen bir tür ayakkabıdır. Genellikle mutfak ve banyo gibi sulu zeminde kullanılmıştır. Osmanlı döneminde yoksul halk tarafından sokakta giyilmiştir.

Nalın; genellikle hamam ve banyoda giyilen yüksekçe tahta ayakkabıdır. Nalınlar, şimşir, abanoz, gürgen gibi sert ağaçlardan tek parça oyulmuştur. Tablası yassı, tabanı ve ökçesi yüksektir. Ayak parmaklarını kavrayan meşin bir tasma-sı vardır. Tasması sırma, kadife, ayna parçaları ve inci ile süslenmiş olanları vardır. Nalınların sadece işçilikte olanlarına takunya denmiştir (Önder 1998: 188).

Fotoğraf 21: Sadberk Hanım müzesinde bulunan bir çift nalın (Atasoy 1992: 186).

Sonuç

Geçmişten günümüze gelinceye kadar insanların en temel ihtiyaçlarını karşılayan ayakkabılar, ilk çağlarda sadece ayakları doğa koşulları ve dış etki-lerden korumak için kullanılırken zaman içerisinde gelişerek, bulunduğu çağın gereği olarak ve modanın da etkisiyle, bir sanat dalı haline dönüşmüştür.

Geçmişte Anadolu'nun hemen her yöresinde rastlanan el yapımı ayakkabılar, bilim ve teknolojinin ilerlemesi ile yerini fabrika üretimi ayakkabalara bırakmıştır.

Eskiden üretilmiş ayakkabı biçim ve süslemeleri göz önüne alındığında ve özellikle Osmanlı imparatorluğu döneminde saray için üretilen işlemeli pabuç, çizme ve terliklere hayran kalmamak mümkün değildir. Bugün bu örnekler ancak müzelerde sergilenmektedir.

Ancak günümüzde Gaziantep, Kahramanmaraş gibi illerimizde, bu atadan kalma el sanatı birkaç sanatkar tarafın-

dan sürdürülmektedir. Böylesine değerli ve Türk kültürünün önemli bir parçası olan bu sanat dalını geliştirmek için yöresel araştırmalar yapılmalıdır. Yapılacak olan bu çalışmalar hem varolan kültür değerlerimizi yaşatmak hem de ülke tanıtımı ve kalkınması için yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akalın, Sami., Yılgör, Asunman. Ve Nezihe Seyhan. 1993. Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü. İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Alkaşı, Ayten. 1999. "Bin Yıllık Yolculuğun Tanığı Çarık" *İlgi dergisi*, 99; 25-27.
- Anonim. 1957. "Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Dergisi", V., 28.
- Anonim 1974. Büyük Larousse Ansiklopedisi., İstanbul, Meydan Yayınevi.
- Atasoy, Nurhan., 1971. "Topkapı Sarayındaki Pabuç ve Çizme Hazinesi" *"Türkiyemiz Dergisi"*, 5;12-19.
- Çakıroğlu, Şehrazat.,1989. "Osmanlı Çarıkları, Köşker Mehmet ve Diğerleri", *"Deri Leather Fashion Dergisi"*, 16;5.
- Çoruhlu, Tülin., 1995. "Eski Ayakkabılar", *"İlgi Dergisi"*, 81; 29-31.
- Diyarbakırlı, Nejat., 1993. Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı. "İslamiyetten Önce TürkSanatı", Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gargı, Zeynep., 200. "Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Deri Sanatı ve Aksesuarları Üzerine Bir Kimlik Araştırması" Dokuz Eylül Üniv. Sos. Bil. Enst., Yüksek Lisans Tezi.
- Güzelbey, Cahit.,1963. "Gaziantep'te Köşkerlik ve Yemeni", *"Gaziantep Kültürü"*64;78-83.
- Koçu, Ekrem, Reşat., 1967. Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü. Ankara, Sümerbank Yayınları.
- Kırtunç, Erkan., 1989. "Ayakkabı Deyip Geçmeyelim" *"Kültür ve Sanat Dergisi"*3,67-70.
- Küçükerman, Önder., 1994. Geleneksel Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası. İstanbul, Sümerbank Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin.,1991. Türk Kültür Tarihine Giriş V. Ankara, Gazi Üniv. İletişim Fak.Yayınları.
- Önder, Mehmet., 1998. Antika ve Eski Eserler Kılavuzu. Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özen, Kutlu., 1982. "Divriği İlçesinde Köşker Esnafı", *"Türk Folkloru"*, 37-38; 19-21.
- Sakaoğlu, Nejat., Akbayan, Nuri ve Hasan Yelmen. 2001. Derinin Anadolu'da Bin Yıllık Öyküsü. İstanbul, Creative yayıncılık.
- Yelmen, Hasan. 1997. "Ayakkabı'da Moda Roma Devrinde Gelişti" *"Deri Leather Fashion Dergisi"*, 1;3-4.
- Yıldız, Nuray., 1993. Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi. İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları.